

כסלו תשע"ט

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

"והאבן גדולה על פי הבאר"

לפרשת ויצא

הצאן לרצונם כן, אלא השאובים לשעתם. לפיכך שמו אבן גדולה על פי הבאר שלא יוכלו להסיעה עד שיהיו יחד כל אנשי העיר

מסביר הרד"ק כי יש שתי סיבות לאבן הגדולה על פי הבאר:

- שישקו כולם יחד כדי שאחד לא ישאב כמות גדולה שתתבזבז, היות וישפכו המים עד שיגיעו העדרים האחרונים.
- שגם אם לא נשפכים המים אלא נשארים, אין הצאן שותות ממים שעומדים זמן מה בשוקת

"באר בשדה" היא באר הממוקמת במרחק מהישוב, בשטחי המרעה, הבאר נועדה להשקאת הצאן והבקר של עדרי הסביבה כולה. הבאר אינה קניינה של רשות מוניציפלית, אלא של הרועים עצמם, שחפרוה ואין לרועים אחרים רשות להשתמש במימיה.

בארות מסוג זה אינן שופעות כמו הבאר בחרן שכן את מימיהן הן מקבלות לא ממעיין אלא ממי תהום רדודים המתנקזים אליהן בפסקי הזמן שבין השקאות העדרים. לשם כך יש לקבוע מועדים קבועים לשאיבה ולהשקאת העדרים. וכדי למנוע שאיבה בלתי מבוקרת גם על ידי הרועים השותפים, מכסים את הבאר באבן כבידה שלהסרתה נאספים כל הרועים השותפים לבאר. בארות מסוג זה נחפרות בנחלים ובעמקים מקום שם מצויים מי תהום גבוהים ולא במדרונות הגבעות שמי תהום אינם נמצאים שם.

מסביר הרב סמט שהסיבה שבעטיה נהגו הרועים בני חרן, לשים אבן כה כבדה על פי הבאר, דבר שגרם להם סרבול בעבודתם ברעיית הצאן, היא.

4. הרב סמט:

באזורי מרעה שאינם משופעים בהם, מהווים המים זורמים אוצר יקר השייך לאנשי העיר. השימוש בהם אינו חופשי, אלא הוא נועד לאנשי העיר ולעדריהם, ואף הללו אינם משתמשים בהם אלא בחלוקה הוגנת ותוך

יעקב מגיע לבאר המרכזית בחרן, מקום מושבו של לבן, היכן שכל רועי הצאן מהאזור מגיעים להשקות את עדריהם. בכדי לשאוב מים מהבאר על הרועים לחכות עד שיהיו מספיק אנשים כדי שביחד הם יוכלו לגלול את האבן מעל פתח הבאר. יעקב מברך אותם לשלום ופותח איתם בשיחות נימוסים. כשמגיעה למקום רועת צאן-רחל בת לבן. יעקב נרגש לקראתה ונחלץ לעזרתה ולבדו (!) מצליח להרים את האבן הכבדה מעל פי הבאר.

1. בראשית כ"ט, י:

"ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו ואת צאן לבן אחי אמו וייגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר וישק את צאן לבן אחי אמו."

גם בפרשתנו, פרשת ויצא רואים שגם בחרן הבאר תופסת מקום חשוב בחיי הקהילה.

הבאר איננה רכוש פרטי אלא רכוש הכלל ולכן השימוש במים יכול להיעשות רק כשכל הרועים נמצאים במקום ומחלקים את המים שווה בשווה בין כולם.

על פי הבאר הניחו אבן כבדה שרק בכוחות משותפים ניתן היה להסיר אותה. אבן זן נקראת גולל כי הזזתה הייתה יכולה להיות רק בגלילה כלומר בגלגול.

2. בראשית כ"ט, ח:

"וַיֹּאמְרוּ, לֹא נוֹכַל, עַד אֲשֶׁר יֵאָסְפוּ כָּל-הָעֵדְרִים, וְנִגְלְלוּ אֶת-הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר; וְהִשְׁקִינוּ, הַצֹּאן." וּבִסּוּפוֹ שֶׁל דָּבָר יַעֲקֹב הִזִּיז אֶת הָאֶבֶן לְבִדּוֹ כְּאִמּוֹר "וַיִּגֶשׁ יַעֲקֹב, וַיִּגְלֵל אֶת-הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר."

3. רד"ק בראשית פרק כט פסוק ב:

והאבן גדולה – לפי שלא היו שם מים אחרים להשקות צאן אנשי העיר, שמו אבן גדולה על פי הבאר, כדי שלא יוכלו להשקות אלא בהיותם יחד, וישקו זה אחר זה. ואם ישקו זה לבדו וזה לבדו, ישאב כל אחד לנפשו והנשארים בשוקת ילכו לבטלה וישפך עד שלא יבא האחר. ואפילו יהיו בשוקת, לא ישקה מהם הבא אחרי כן, כיון שעמדו שאובים שעה או שתיים. כי לא ישתו

ונהנו ממעשהו? ומה ענו הם ורחל ויעקב לרועים שבאו מאוחר יותר וגילו שהאחרים כבר השקו ולא חיכו להם?

תירוץ שני אפשרי על פי הפשט, היא שיעקב השליך מהנהגות המקום שממנו בא, על המקום שאליו הגיע. ולכן ברור היה ליעקב כי אין הרועים נוהגים כשורה. כפי שמלמד הספורנו על טענת יעקב כלפי הרועים.

7. הספורנו על בראשית כ"ט ז:

הן עוד היום גדול ... השקו הצאן ולכו רעו - הצדיק ימאס את העוול גם כן אל הנוכרים.

יעקב אינו מתערב בענייני אחרים כדי לקנטרם. הוא עושה זאת כדי להוכיחם על מה שנדמה לו כעוול.

ומדוע זה עוול ?

לבן הארמי :

- בנו של בתואל בן נחור
- אחיה של רבקה
- אביהן של רחל ולאה, נשות יעקב .
- מקום מושבו היה חרן בארם נהריים
- ארם נהריים הוא שמו התנ"כי של האזור שמקובל בדרך כלל לזהותו עם צפון סוריה ליד גבול טורקיה (האזור של פְּתוֹר וכרכמיש על נהר פרת)
- את חרן מקובל לזהות על נהר בליח עד נהר חבור במערב ארץ אשור הנמצאת באזור נינוה בצפון עירק יונתן בן עוזיאל תרגם את ארם נהריים "ארם דעל פרת" וכן תרגם אונקלוס "ארם די על פרת" ככתוב (יהושע כ"ד ב'):
"בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם"

במקרא מכונה הפרת "הנהר הגדול", והוא בין הנהרות הראשיים שנזכרים בתנ"ך. מימי הפרת מנוצלים להשקיה החל מימי קדם ועד ימינו אנו. סביב ובעקבות נהר זה קמו מן התרבויות הגדולות בעת העתיקה - תרבויות כמו אכד, אשור ובבל. תרבויות אלה נוצרו בשטח שהיום שוכנת עיראק ובעבר נקרא מסופוטמיה ("הארץ שבין שני הנהרות"). אזור זה, השוכן בין הנהרות, המייחד אותו שלא חסרים שם מים כלל!

אם כן אין הסיבה לאבן הגדולה, שמירה על המים כפי שהבנו בתחילה, אלא או מניעה שרירותית של מי הבאר מזרים, מהעוברים ושבים, שזהו עוול ראשון בפני עצמו, וכן "תירוץ" שלא לרעות את העדרים, שזהו עוול שאין לו הצדקה שאליו מכוונים רש"י והפסיקתא זוטרא.

פיקוח הדדי. האבן הכבדה שימשה מעין מנעול לבאר, המונע שימוש שאינו מבוקר במימיה. כובדה של האבן הבטיח שרק בהיאסף כל רועי העיר הם יוכלו להשקות את עדריהם, תוך פיקוח הדדי שאיש אינו חורג ממכסת המים המגיעה לו.

אם כן מדובר כאן בתקנה חשובה, ובמים השייכים לחופרי הבאר, דהיינו לרועי האזור. ואם כן כיצד בא יעקב ומשנה מהמנהג המוסכם והמושכל במקום, ומשתמש במים תוך שהוא מעדיף את צאן רחל על פני צאן הרועים האחרים, אלה ששם ואלה שלא הגיעו עדיין?

5. תירוץ ראשון מתבסס על דברי רש"י והפסיקתא זוטרא. רש"י על בראשית כ"ט ז' מביא את דברי מדרש

בראשית רבה ע יא:

"הן עוד היום גדול - לפי שראה אותם רובצים, כסבור שרוצים לאסוף המקנה הביתה ולא ירעו עוד, אמר להם: הן עוד היום גדול, כלומר אם שכירים אתם לא שלמתם פעולת היום, ואם הבהמות שלכם אף על פי כן לא עת היאסף המקנה וגו'"

6. הפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) לבראשית כט מפתח דברים אלה:

"ויאמר הן עוד היום גדול. אמר להם: אם שומרי שכר אתם, הן עוד היום גדול וחייבים אתם לרעות את הצאן, ואם שלכם אתם רועים, לא עת היאסף המקנה, מיכן לאדם חשוב שהולך למקום אחד ורואה דבר שלא כהוגן, שצריך למנעם ואל יאמר שלום עלי נפשי".

יעקב מכיר את חשיבות הבאר מביתו בבאר שבע ויודע היטב כיצד יש לטפל בצאן ובבקר. ולכן כשרואה שהרועים מועלים בתפקידם, ואינם יוצאים לרעות את העדרים אלה יושבים ומחכים לפתיחת הבאר, יוצא הוא נגד מעשה עוולה זה, וגולל את האבן, ומשקה את עדרה של רחל.

אך תירוץ זה רק מעצים את השאלה, שהרי מה פשר העצות שנותן איש זר שרק הגיע למקום חדש ועדיין לא יודע את מנהגי המקום? מנין ליעקב שמעשה הרועים הוא "דבר שלא כהוגן"? מה הוא מבין במנהגי הרועים שבחרן, "איש תם יושב אהלים", מי ביקש ממנו להתערב?

ראינו שהרד"ק מדגיש את החלוקה הפנימית בין כל הרועים השותפים בבאר. בדיוק כנגד אדם שבא מן החוץ, הציבו שם את האבן הגדולה. לפיכך יש לתמוה על מעשהו של יעקב שהתערב בחוקי המקום ומנהגיו. באיזו זכות הוא מסיר לבדו את האבן שמטרתה לגרום לחלוקה צודקת של המים ומשקה את צאן קרובו? האם שלושה העדרים שכבר היו שם נתנו לו לגיטימציה? הרי לא נאמר שהשקה גם להם! האם השקו הם בעצמם

9. בראשית כא כה:

'והוכיח אברהם את אבימלך על אודות באר המים אשר גזלו עבדי אבימלך'.

חלק מהברית היא הכרה רשמית של אבימלך בזכות אברהם על הבאר אשר חפר, היא 'באר שבע'. בעקבות זאת, הפכה באר שבע להיות מקום מגוריו הקבוע של אברהם, 'ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים'.

כך גם בפרשתנו כאן, תפקיד האבן שעל הבאר היא למנוע מאחרים להתיישב במקום זה, ומשמשת הצהרה ברורה לכל הרוצים להתיישב במקום: אינכם רצויים!!

גישה שלילית זו של התושבים לגבי מהגרים חדשים, נוגדת את העקרונות עליהם גדל יעקב, נכדו של אברהם, שביקש לו נחלה במילים:

"גר ותושב אנכי עמכם תנו לי אחזת קבר עמכם ואקברה מתי מלפני "

האור החיים, רבי חיים בן עטר, בפירושו לתורה, מסביר שאברהם אבינו רומז לבני חת שעליהם להתייחס אליו כאותה ההתייחסות שהתורה דורשת מאתנו כלפי הגר תושב. מדגיש האור החיים כי דיני התורה הנוגעים לענייני ההנהגה הארצית הם שכליים, שהשכל האנושי מחייב אותם, ועל כן יש הצדקה שגם בני חת ינהיגו ביניהם את ההתחשבות הזו עם גר התושב החי עמם.

המצווה הנזכרת מכול המצוות בתורה אינה שבת או חגים או כשרות או כל מצווה אחרת, אלא אהבת הגר. התורה מצווה אותנו לכבד את הגר, לאהוב אותו, ובוודאי לא ללחוץ אותו או לגנוב ממנו.

10. שמות כ"ג ט:

וְגַר לֹא תִלְחָץ

11. וכן (ויקרא י"ט, לג-לד):

וְכִי-יָגוּר אִתְּךָ גֵר בְּאַרְצְכֶם לֹא תוֹנוּ אֹתוֹ, כַּאֲזַרְח מִכֶּם יִהְיֶה לְכֶם הַגֵר הַגֵר אִתְּכֶם וְאַהֲבַתְ לוֹ כְּמוֹדְךָ

12. היחס הראוי לגר נזכר גם בדברים (י, י"ח) הקב"ה

הוא:

וְאַהֲבַתְּ גֵר לְתֶת לוֹ לֶחֶם וְשִׂמְלָה

13. ולכן אנו מצווים (דברים י:יח-ט):

וְאַהֲבַתְּ אֶת-הַגֵר .

אותו הרעיון בניסוח כזה או אחר כתוב יותר מעשר פעמים נוספות בתורה!

הסיבה שהתורה מדגישה כל-כך הרבה פעמים את הצורך ליחס הולם ואפילו מיוחד לגר היא הנטייה של האדם להתנהג בדרך כלל להפך.

טבעי לא לאהוב את הגר, השונה, הנוכרי, המדבר במבטא זר ואוכל מאכלים מוזרים, הלוּבש בגדים משונים, ולא גדל עמנו וחווה את חוויות הילדות שלנו. באופן כללי הוא נחשב זר בחברה ולכן יש רתיעה חזקה מלקבל אותו באהבה.

תירוץ שלישי ונקודת מבט נוספת מביא הרב יעקב אריאל: הכתוב אומר:

ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו ואת צאן לבן אחי אמו, ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר, וישק את צאן לבן אחי אמו.

ונשאלת השאלה: מהיכן לקח יעקב את הכח לגול אבן ששלושה רועים לא יכלו להרימה, ורק כאשר נאספו כל העדרים יכלו לגול אותה? ומדוע לא המתין יעקב עד אשר יאספו כל העדרים וגללו את האבן כמנהג המקום? מה האיץ אותו לגול את האבן בעצמו?

מנהג המקום היה באמת מנהג משונה. מדוע גללו הרועים אבן כה כבדה על פי הבאר עד שרק כולם יחד יכלו לגוללה? אין זאת כי אם רמאים היו, או שחשדו זה בזה שיקחו מים מעל למידה, ולכן רצו שחלוקת המים תיעשה בפיקוח כולם. וייתכן שדבר זה שימש להם תירוץ נוח לבטלה. מכיוון שכל אחד לחוד לא יכול היה לגול את האבן, הוא היה "נאלץ" להמתין ליד הבאר עד שייאספו כל הרועים. ובינתיים יכול היה הרועה השכיר לפטור את עצמו ממלאכת בעליו, שהרי בשעות החום הכבד אין לרעות את הצאן ללא מים. וכך בזבזו שעות עבודה רבות.

ואכן זאת היא תמיהתו של יעקב: הן עוד היום גדול, לא עת האסף המקנה, השקו הצאן ולכו רעו!

דברי תוכחה כאלו אינם מתאימים לאדם זר, שעתה זה הגיע לכאן. האחד בא לגור וישפוט שפוט!?

אולם מידת האמת שבערה ביעקב לא אפשרה לו להבליג. לא היה יכול לכבוש את נבואתו. חייב היה להטיף לרועים הבטלנים-הרמאים דברי מוסר. וכשראה את רחל, נערה רכה וחלושה, וכיצד מנהגם הנפסד של הרועים גורם לה עוול, התפרצה מידת האמת שבו בכל תוקפה. כל כוחות הנפש שלו גויסו לגול את אבן השקר מעל פי הבאר ולאפשר לאמת ולצדק לצאת לאור.

תירוץ רביעי:

8. דרך נוספת להביט על משמעות הבאר היא בהסברו

של הרב יהודה ברנדס:

חפירת הבארות היא דרך של האחזות במקום. גזילת הבאר או סתימתה היא חלק ממאבק על האחזות בקרקע, והשתלטות על באר על ידי גזילתה או סתימתה משמעה גירוש המתיישבים הקודמים שישבו סביבה ממקומם. גם אברהם וגם יצחק עסקו בחפירת בארות, נאבקו עליהן עם הפלשתים, ובסופו של דבר נאחזו בארץ והתיישבו בה, ליד הבאר.

על קיום "מאבק בארות" בין אברהם לבין הפלשתים לומדים כבדרך אגב, כאשר אבימלך ופיכל שר צבאו באים לכרות עם אברהם ברית.

רבקה, שבזכותן נמצאה ראויה להיות אחת מאימהות האומה.

17. הרב עמיטל זצ"ל בשיחה שנאמרה בסעודה שלישית של שבת פרשת חיי-שרה תש"נ ה:

התכונה הראשונה שאנו נתקלים בה אצל רבקה היא, כמובן, מידת החסד, שבה בוחן אותה אליעזר (בראשית כ"ד, יד): והיה הנער אשר אמר אליה הטי נא כדך ואשתה ואמרה שתה וגם גמליך אשקה, אתה הכחת לעבדך ליצחק.

הכתוב מקפיד להדגיש את חשיבותה של תכונה זו: כבר בראותו את רבקה, עוד בטרם פנה אליה בדברים, הבחין אליעזר כי "הנערה טבת מראה מאד" (שם, טז); אך הוא לא התעניין בתכונה זו כלל - הוא חיפש אישה שגומלת חסדים, וכזאת מצא.

רש"י על אתר מוסיף לבאר ולהדגיש את הדבר בעמדו על המקום המרכזי שתפסה גמילות החסד בבית אברהם: אתה הכחת - ראויה היא לו שתהא גומלת חסדים וכדאי היא ליכנס בביתו של אברהם.

רבקה היא זו, שבאותו מקום, בחרן, מול כל שאר השואבות, מפגינה את מידת החסד. את היחס הראוי, את הרצון לתת - ניגוד גמור לרועים ולמנהגם שפוגש יעקב. יעקב כבנה של רבקה אינו יכול לעמוד מהצד כשהתנהגות הנוגדת את מידת החסד לפניו ופועל בהתאם.

דווקא בגלל נטייה זו התורה מדגישה שוב ושוב שעלינו להתגבר על היצר הרע ולנהוג כראוי בגר וגם בכל מי ששייך למעמד החלשים בחברה, כמו האלמנה והיתום.

נוהגם של האבות, כמתואר באריכות בתורה, הוא לקבל את כולם בסבר פנים יפות.

בתחילת פרשת "וירא" מתארת התורה את אברהם יושב בפתח האוהל לאחר שעשה ברית המילה בצו ה'. הקב"ה נראה אליו, אולם מיד בסמוך כתוב.

14. בראשית יח:ב:

"וַיֵּשֶׁא עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים"

מי האנשים האלה שבגללם "עזב" אברהם את הקב"ה ורץ לקבל את פניהם?

לפי פשט הכתוב הם נראו לאברהם כאנשים זרים, נכרים שהולכים במדבר, ולכבודם התאמץ אברהם, למרות חולשתו והרגשתו האישית.

15. בראשית י"ח ב:

"וַיֵּרָץ לְקִרְאָתָם מִפֶּתַח הָאֵהָל"

על מעשהו זה נאמר במדרש: "גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה".

יעקב שגדל בבית יצחק, שזכה לחיות עד גיל 15 עם אברהם אבינו וללמוד מדרכיו הנאותות ומצדקותו, לא יכול לקבל את הגישה הבדלנית של רועי חרן, ואת העובדה כי אינם מקבלים את העוברים והשבים בסבר פנים יפות, וכי עוצרים הם בעדים לשתות ממי הבאר, ולכן גוער במ ומשנה את המנהג הנפסד של המקום.

תירוץ חמישי (ואחרון...), היא היות ויעקב הוא בנה של רבקה.

כאשר מגיע עבד אברהם במצוות אדוניו לחרן, אותו המקום אליו יעקב מגיע בפרשתנו, מוצא הוא יחס שונה לחלוטין מהיחס שמוצא יעקב בפרשתנו.

יש הבדל משמעותי בין התנהגות רבקה, והתנהגות אנשי חרן, דווקא ליד הבאר!

בראשית כ"ד מלמדת התורה על התנהגות הראויה, על מידת החסד, גם לנכרי, היא התנהגותה של רבקה אימנו.

16. בראשית כ"ד יז-כ:

יז וַיֵּרָץ הָעֶבֶד, לְקִרְאָתָהּ; וַיֹּאמֶר, הֲגִמְיָאִינִי נָא מֵעַט-מִיָּם מִכַּדָּךְ. יח וַתֹּאמֶר, שְׂתֵה אֲדִנִּי; וַתִּמְהַר, וַתָּרֶד כַּדָּה עַל-יְדָה--וַתִּשְׁקֶהוּ. יט וַתְּכַל, לְהַשְׁקֶתוּ; וַתֹּאמֶר, גַּם לְגַמְלֵיךְ אֲשָׂאב, עַד אִם-כָּלוּ, לְשֵׁתֶךָ. כ וַתִּמְהַר, וַתַּעַר כַּדָּה אֶל-הַשִּׁקְתָּ, וַתָּרֶץ עוֹד אֶל-הַבָּאֵר, לְשָׂאב; וַתִּשָּׂאב, לְכָל-גַּמְלָיו.

הרב עמיטל זצ"ל בשיחה שנאמרה בסעודה שלישית של שבת פרשת חיי-שרה תש"נ דן בתכונותיה המיוחדות של